

Saša Mrduljaš

(Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Split)

ETNIČKA STRUKTURA ISTOČNOG SRIJEMA (1921.) I RAZGRANIČENJE IZMEĐU HRVATSKE I SRBIJE (1945.-1947.)

UDK 314(497.1)“1921“

323(497.1)“1945/1947“

Pregledni rad

Primljeno: 13. 6. 2016.

Do formiranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. cjelokupni je Srijem pripadao Hrvatskoj („Trojedna Kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija“). U novonastaloj državi, sukladno njenom unitarnom ustrojstvu, ubrzo su rasformirane sve povijesne političko-teritorijalne tvorbe te Srijem postaje dijelom tadašnjih administrativnih jedinica tj. oblasti, a naknadno banovina. Državnim preustrojem iz 1939. i oblikovanjem Banovine Hrvatske, znatan dio Srijema postaje njenim dijelom. Ipak, konačno određivanje pripadnosti Srijema uslijedilo je odmah iza Drugog svjetskog rata prilikom utvrđivanja republičkih granica unutar nove, socijalističke Jugoslavije. Tadašnja je vlast svoj pristup razgraničenju Hrvatske i Srbije pokušala prikazati kao pristup baziran na pravičnosti i podjednakom uvažavanju hrvatskih i srpskih pozicija, koji je uz ostalo imao uvažiti i etnički sastav „spornih“ krajeva. U priloženom radu analiziramo kakva je bila etnička struktura naselja istočnog Srijema, odnosno onog njegovog dijela koji je pripao Vojvodini, a time i Srbiji. Analiza je provedena na bazi podataka koje pruža popis stanovništva iz 1921. Riječ je o popisu koji se odvio prije politički tendencioznih izmjena etničke strukture Srijema, koje otpočinju ubrzo nakon njegova provođenja. Na temelju stečenog uvida utvrdit ćemo i u kojoj se mjeri nova vlast pridržavala proklamiranih načela pri određivanju pripadnosti istočnog Srijema ili pojedinih njegovih dijelova.

Ključne riječi: istočni Srijem, Hrvatska, Srbija, Jugoslavija, etnička struktura, razgraničenje

Uvod: Hrvatska i Srijem

Teritorijalni okvir Srijema u najvećoj je mjeri lako definirati. Riječ je o pretežito ravničarskom prostoru između Dunava i Save, koja kod Beograda utječe u Dunav. Zapadna srijemska granica nije prirodna, već je određena dosegom gravitacijskog, a time i upravnog, utjecaja Županje, Vinkovaca i Vukovara. Stoga se i dio naselja koja se ne nalaze između (srijemskog dijela) Dunava i Save, sukladno usmjerenosti prema navedenim gradovima, smatra srijemskima. Srijem zauzima prostor od 6.865 km², od kojih se u Hrvatskoj nalazi 2.445 km² (36%), a u Srbiji 4.420 km² (64%). Mada ta podjela u određenoj mjeri odstupa od geografske na relaciji zapad-istok, o čemu svjedoče i prikazani brojevi pokazatelji, za dio u Hrvatskoj ustalio se naziv zapadni, a za dio u Srbiji istočni Srijem.

U zemljopisnom smislu Srijem pripada panonskoj nizinskoj cjelini.¹ U osnovi riječ je o srednjoeuropskoj stepi koja je od kontinuirane stepske sfere između Rumunjske i Kine odvojena karpatskim planinskim masivom. Tu su barijeru stepski nomadi, koji su zahvaljujući konjanštvu zadugo bili vojno nadmoćni sjedilačkim zajednicama, relativno lako prelazili. Naj snažniji utjecaj na europsko društvo ostavili su prodori Huna, Avara, Mađara te napokon Mongola. Međutim, jedino su Mađari zadržali trajni značaj u Panoniji. Njihova državna tvorevina, tj. Ugarska bila je snažna i prostrana srednjoeuropska sila između 10. i 15. stoljeća.² Svoj je utjecaj zarana proširila nad Hrvatskom i Bosnom, a djelomično i nad Srbijom. Pored toga, glavninu današnje Slavonije, kao i sam Srijem, uspjela je uključiti u vlastiti okvir.³ U tim krajevima, izuzev u Podunavlju, gdje su Mađari bili znatnije zastupljeni, prevladavalo je slavensko, katoličko stanovništvo koje se može dovoditi u vezu s hrvatskim imenom.⁴ S tim da se tijekom ugarske dominacije nalazilo izvan okvira Hrvatske te s njom, u većoj ili manjoj mjeri, povezane ondašnje Slavonije.

Prodoru Osmanlija u Europu, izvorištem također stepskih nomada koji do panonskih i dinarskih krajeva stižu „zaobilazno“ preko prethodno osvojene Anadolije, Ugarska i Hrvatska pružit će snažan otpor. No, on će postupno biti slaman. Na koncu će navedene dvije države biti svedene na svoje „ostatke“ te će ulogu glavnog protivnika Osmanlija preuzeti Habsburška Monarhija. Prostori koji su dospjeli pod osmansku vlast nakon stoljetnih sukoba u najvećoj su mjeri bili opustošeni osmanskih robljenjima, iseljavanjima u zapadnije, si-

¹ *Enciklopedija Jugoslavije*, 8 sv. (Zagreb, 1971), 107-108, s. v. „Srem (Srijem)“ (Branislav Bukurov).

² Péter Hanák (ur.), *Povijest Mađarske* (Zagreb, 1995), 29-52.

³ Krešimir Regan (ur.), *Hrvatski povijesni atlas* (Zagreb, 2003), 94-96, 124-127, 130-153.

⁴ Mladen Švab (priredio), *Konstatin Porfirogenet – O upravljanju carstvom* (Zagreb, 1994), 38-39, 80-81, 82-83, 104-105, 107.

gurnije krajeve, pogibijama u stalnim sukobima. Takav je bio slučaj s nekad središnjim hrvatskim zemljama (Bosanska Krajina, Lika, sjeverna Dalmacija, Kordun, Banija), ali i s ugarskom Bačkom i Banatom te istočnim Srijemom. Današnja Slavonija i zapadni Srijem, budući da se nisu nalazili na glavnim linijama osmanskih prodora te da su relativno brzo osvojeni, uspjeli su sačuvati dio domicilnog stanovništva. Zauzete, a prethodno opustošene krajeve Osmanlije će kolonizirati sa svrhom ekonomskog iskorištavanja i obrane.⁵ Ponajviše će ih naseljavati srpskim življem. U slučaju hrvatskih zemalja Srbima iz istočne Hercegovine i zapadne Crne Gore, a kontekstu današnje Vojvodine Srbima iz same Srbije. U manjoj mjeri Osmanlije će na opustošene prostore kolonizirati i hrvatski živalj te pripadnike bosansko-muslimanske zajednice oformljene islamizacijom pretežno starosjedilačkog stanovništva Bosne.⁶

Uglavnom za Bečkog rata 1683-99. oslobođene su praktički sve do tada okupirane ugarske zemlje te nekad osmanski dijelovi današnje Hrvatske. U tim okolnostima Hrvatski sabor i plemstvo snažno su se angažirali kako bi krajevi između Drave, Dunava i Save bili inkorporirani u hrvatski okvir. Taj je angažman okrunjen djelomičnim uspjehom. Oslobođeni su teritoriji, baš kao i obranjeni dio Hrvatske, podijeljeni 1702. na svoj civilni („Provincijal“) i vojno-krajiški dio.⁷ Civilni dio je 1745. postao dijelom Hrvatske („Kraljevina Hrvatska, Dalmacija i Slavonija“), unatoč protivljenju Mađara koji su držali da treba pripasti Ugarskoj.⁸ Vojno-krajiški dio nalazio se pod direktnom upravom Beča, koji nije osporavao formalno-pravnu pripadnost tih krajeva Hrvatskoj. Problem mađarske negacije hrvatske pripadnosti Slavonije i Srijema te austrijsko zadržavanje kontrole nad Vojnom krajinom nadideni su tek tijekom druge polovice 19. stoljeća. Nakon sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. Mađari više ne dovode u pitanje pripadnost Slavonije i Srijema Hrvatskoj.⁹ Vojna krajina je 1871/81. ukinuta te je prostor koji je zauzimala integriran u hrvatski upravni sustav. Unatoč tome što je Hrvatska tada riješila dva važna pitanja

⁵ U vremenu o kojem je riječ identifikacija ovdašnjih katolika, pravoslavaca i muslimana s etničkim nazivima, pa i s hrvatskim, srpskim i bosanskim imenom, nema značaj koji ima tijekom i nakon nacionalno-formativnih procesa. No, s obzirom na naknadni razvoj, koji je katolike odredio kao nacionalne Hrvate, pravoslavce kao Srbe, a muslimane kao Bošnjake, uvjetno ih i u ranijim razdobljima označavamo tim imenima.

⁶ Vasa Čubrilović, „Seobe i etničke promjene u jugoslavenskim pokrajinama od V. do početka XIX. stoljeća“, u: *Historija naroda Jugoslavije II*, uža redakcija: Branislav Đurđević, Bogo Grafenauer i Jorjo Tadić (Zagreb, 1959), 840-843, 848-850.

⁷ Darko Vitek, „Razilaženja oko pripadnosti Srijema; bečki Dvor, Hrvatski Sabor i biskup Franjo Jany“, *Povijesni prilozi* 25 (2003), 164-165, 169-170.

⁸ Ivana Horbec, „Slavonske županije između Banske Hrvatske i Mađarske: uspostava civilne uprave i pitanje poreznog sustava u 18. stoljeću“, *Arhivski vjesnik* 53 (2010), 180-184.

⁹ Ladislav Heka, „Hrvatsko-ugarski odnosi od srednjeg vijeka do Nagodbe iz 1868. s posebnim osvrtom na pitanje Slavonije“, *Scrinia Slavonica* 8 (2008), 172.

svoje teritorijalnosti, apsorbirajući dakle i cjelokupni Srijem administrativno organiziran u Srijemsku županiju, takvo će stanje potrajati tek do 1918.¹⁰

1. Etničke promjene u Srijemu i njihov politički značaj

Mada je za oslobodilačkih ratova Ugarska uspjela u cijelosti, a Hrvatska djelomice, povratiti zemlje koje su bile pod osmanskom vlašću, pojedine su posljedice te vlasti zadržale značaj. Znatan dio oslobođenih krajeva, s kojih se pred kršćanskom vojskom iseljavao muslimanski živalj, bio je pretežito nastanjen Srbima. Štoviše, tijekom navedenih ratova na oslobođene su prostore pristizali novi valovi srpskog življa koji se povlačio pred osmanskim odmazdom. Tako su u prvoj polovici 18. stoljeća na tlu današnje Vojvodine, pa i u istočnom Srijemu, prevladavali Srbi. Hrvatske grupacije bile su znatnije prisutne na sjeveru Bačke (Bunjevci) te u njenom podunavskom dijelu (Šokci). Domicilnog hrvatskog življa bilo je prvenstveno u zapadnom Srijemu. Sa Srbima su u istočni Srijem pristigle manje albanske katoličke skupine, koje se vremenom jezično asimiliraju i uklapaju u hrvatski korpus. Vrlo brzo su u krajiški dio Srijema, uključujući njegov istočni dio, otpočeli useljavati i Hrvati, ponajprije iz zapadnijih dijelova Vojne krajine. Također, još od osmanske vlasti odvijale su se rumunjske migracije prema dijelovima današnjeg Banata, a nastavljale su se i naknadno.¹¹

Zatečena postosmanska etnička slika današnje Vojvodine u ozračju se mirnodopskih prilika vremenom znatno izmijenila. Bačka i Banat, koji su iznova postali dijelom Ugarske, masovno su kolonizirani mađarskim življem. S Mađarima su pristizali i Slovaci te zakarpatski Rusini, tj. pripadnici zajednica koje su se nalazile u ugarskom državnom okviru.¹² Sve tri etničke skupine u manjoj su se mjeri useljavale i u Srijem. Posebno dalekosežan značaj imalo je naseljavanje Nijemaca. Riječ je bila o kolonizacijskom projektu Beča kojim se u Podunavlju između Budimpešte i rumunjske Vlaške stvaralo njemačku etničku većinu.¹³ Takvu koja je „prepolavljanjem“ Ugarske mogla olakšati

¹⁰ Željko Holjevac, „Srijemska županija u identitetu Srijema“, u: *Zbornik radova: „Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti“*, ur. Sandra Cvikić i Krešimir Bušić (Nijemci, 2008), 108-120.

¹¹ Andrija Bognar, „Položaj Mađara u Vojvodini“, u: *Jugoistočna Europa 1918. - 1995.*, ur. Aleksander Ravlić (Zagreb, 1996), posredstvom: <http://www.hic.hr/books/jugoistocna-europa/bognar.htm> (08. 06. 2016.); Arpad Lebl, „Srijem, Banat i Bačka od ustanka do Velike seobe“, u: *Historija naroda Jugoslavije II*, 531-532, 540-541.

¹² Bognar, „Položaj Mađara“; Arpad Lebl, „Vojvodina i Srbi u Ugarskoj“, u: *Historija naroda Jugoslavije II*, 1145-1147.

¹³ Erich Zöllner i Therese Schüssel, *Povijest Austrije* (Zagreb, 1997), 187; Hanák (ur.), *Povijest Mađarske*, 101.

habsburški, u osnovi njemački utjecaj u njoj, a time i u Hrvatskoj. Stoga je s vremenom njemačka zajednica postala snažno prisutna i u samom Srijemu.¹⁴

Unatoč naknadno provedenim kolonizacijama, istočni je Srijem zadržao srpsku većinu. Štoviše, upravo je unutar njega srpska zajednica bila najhomogenija te je kao takva predstavljala određeni oslonac manje kompaktnim srpskim skupinama u Bačkoj i Banatu. U tim prilikama, u vremenu dok je Srbija još uvijek bila pod Osmanlijama ili u vazalnom odnosu prema njima, zapravo je u istočnom Srijemu bilo središte srpstva. U Srijemskim je Karlovcima („srpski Sion“) bilo sjedište (počasne) srpske patrijaršije 1848-1920., na obroncima Fruške gore nalazila se najizrazitija koncentracija srpsko-pravoslavnih manastira („srpska Sveta gora“), srpska političko-kulturna inicijativa, sa središtem u Novom Sadu („srpska Atena“), svoju je „logističku“ osnovu primarno imala u istočnosrijemskom srpskom etničkom masivu.¹⁵

Što su za Hrvatsku značile te činjenice? Malo, u vremenu dok je trajao spor s Mađarima oko Slavonije i Srijema te sa Austrijom oko Vojne krajine. No, približno u vremenu u kojem se oni okončavaju otpočinje se očitovati problematika hrvatsko-srpskih odnosa, pri čemu je upravo Srijem bio polaznom konfliktnom točkom. Naime, sredinom 19. stoljeća, u skupu habsburško-mađarskih (oružanih) razračunavanja, u kojima su Hrvati i Srbi stajali na strani dinastije, Beč je 1849-60. u Podunavlju oformio teritorijalnu jedinicu pod nazivom „Vojvodstvo Srbija i Tamiški Banat“. U njegov je okvir, pored ostalog, uključio i znatne dijelove Srijema. Nakon što su sukobi okončani u habsburšku korist, Vojvodstvo je ukinuto te je civilni dio Srijema vraćen Hrvatskoj. Tada nastaje žučna hrvatsko-srpska rasprava oko njegove pripadnosti. Ona se usložnjava austrijskim zauzimanjem BiH 1878., kad konačno postaje jasnom sva dubina razmimoilaženja hrvatskih i srpskih državotvornih projekcija.¹⁶

Hrvatsko-srpske nacionalno-političke konfrontacije nisu se zadržavale na spornosti pitanja Srijema i BiH. Praktički sve hrvatske zemlje izvan okvira današnje sjeverozapadne Hrvatske, dakle one u kojima je postojala veća ili manja zastupljenost srpsko-pravoslavne populacije, srpska je velikodržavna ideologija doživljavala kao srpske. Međutim, Srbi s prostora današnje Hrvatske i BiH uglavnom su bili izmiješani s Hrvatima i Bošnjacima te odvojeni njihovim etničkim teritorijima od Srbije. No, Srbi u istočnom Srijemu bili su dijelom bazične srpske etničke formacije, „naslanjali“ su se na Srbiju i sam Beograd, na istočno-srijemske prostore „nadovezivali“ su se srpski krajevi

¹⁴ Više o doseljavanju Nijemaca u Srijem vidjeti kod: Ljiljana Dobrovšak, „Židovi i Nijemci u Srijemu do 1918. godine“, u: *Zbornik radova: „Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti“*, ur. Dražen Živić i Sandra Cvikić (Nijemci, 2012), 46-51.

¹⁵ Dušan Kašić, *Pogled u prošlost Srpske crkve* (Beograd, 1984), 56-59.

¹⁶ Vasilije Đ. Krestić, *Srpsko-hrvatski odnosi i jugoslovenska ideja* (Beograd, 1983), 83-86.

unutar Bačke i Banata. Ti su realiteti bili vrlo nepovoljni po Hrvatsku te su u bitnome doprinijeli gubitku hrvatske vlasti nad istočnim Srijemom.

Prvi svjetski rat okončan je porazom Austro-Ugarske i njenim raspadom. Mada su Hrvatska i Hrvati u toj tvorevini bili u podređenom položaju, na njih se također gledalo kao na ratne gubitnike. Nasuprot tome, Srbija je bila na pobjedničkoj strani sila Antante. One su joj pak obećale da će po završetku rata, pored ostalog, u svoj okvir moći uključiti Slavoniju, Srijem, najveći dio Dalmacije i BiH. S druge strane, Italiji su obećale preostatak Dalmacije, Istru i dijelove Kvarnera te njegova otočja.¹⁷ U tim prilikama, kako bi se izbjegao scenarij svođenja Hrvatske na njen sjeverozapad, prevladavajuća hrvatska politika daje podršku nastanku Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. Kraljevina Jugoslavija). S tim da je do njegovog nastanka Srbija, pored Crne Gore, uspjela direktno pripojiti i bivše ugarske teritorije tj. Baranju, Bačku i Banat. Formalno na osnovi zahtjeva naroda tih krajeva, realno Srba i u konfuznim prilikama pridruženih im Hrvata, a stvarno na temelju vojne nadmoći koja joj je omogućavala efektivnu kontrolu nad tim krajevima.¹⁸

Nastankom Jugoslavije spriječeno je „komadanje“ hrvatskog naroda između Srbije i Italije, ali se nije uspjelo izbjeći srpsku dominaciju. Ona je dodatno učvršćena nametanjem unitarnog ustroja (Vidovdanski ustav 28. lipnja 1921.) kojim se trebala politički kapitalizirati srpska brojčana nadmoć i osigurati da poluge moći u novostvorenoj državi budu u rukama srpske elite. U sklopu unitarizacije, Uredbom o podjeli zemlje na oblasti (26. lipnja 1922.) nametnuta je i njena teritorijalna reorganizacija. Tako je prostornost povijesno oblikovanih, rasformiranih tvorevina postala osnovom za novoustanovljene oblasti. Dok su se one u najvećoj mjeri podudarale s bivšim tvorevinama, formiranjem banovina 1929. situacija se izmijenila. Banovine su ponajviše kreirane s ciljem da se unutar glavnine od njih osigura srpska većina. Srijem je podijeljen između Drinske i Dunavske banovine, u kojima su Hrvati bili izrazitom manjinom. Djelomičnom promjenom granica iz 1931. zapadni je Srijem pridružen Savskoj, dok je istočni ostao dijelom Dunavske banovine. Uspostavom Banovine Hrvatske 1939. najzapadniji dijelovi istočnog Srijema postaju njenim dijelom.¹⁹ S okupacijom provedenom od strane sila Osovine 1941. faktički nestaje Kraljevina Jugoslavija, a time i Banovina. Na glavnini Hrvatske i BiH okupacione vlasti uspostavljaju Nezavisnu Državu Hrvatsku (NDH), u kojoj dio strogo nadzirane vlasti prepuštaju ustaškom pokretu. Srijem se u potpunosti našao unutar te

¹⁷ Hrvoje Matković, *Povijest Jugoslavije* (Zagreb, 1998), 30-62.

¹⁸ Dušan Bilandžić, *Hrvatska moderna povijest* (Zagreb, 1999), 64-67; Ferdo Čulinović, *Državno-pravni razvitak Jugoslavije* (Zagreb, 1981), 115-116.

¹⁹ Ljubo Boban, *Hrvatske granice od 1918. do 1991. godine* (Zagreb, 1992), 23-43.

formacije. No, s obzirom na okupatorsku vlast nad NDH te na njemačku zastupljenost u Srijemu, u njemu su vodeću ulogu preuzeli Nijemci.²⁰

Sukladno rezultatima Drugog svjetskog rata, koji su se na razini Jugoslavije očitovali u pobjedi partizanskog pokreta pod vodstvom komunističke partije, dolazi i do promjene njenog unutrašnjeg uređenja. Ona postaje federativnom tvorevinom konstituiranom od šest republika. Kod određivanja njihovih granica ponajprije se rukovalo povijesnim i etničkim principom, a u pojedinim slučajevima i prostorno-funkcionalnim. Pri tome je Hrvatska pojedine teritorije dobila, a druge izgubila. Tako su u njen okvir ušli svi oni pretežito hrvatski krajevi zauzeti nakon Prvog svjetskog rata od strane Italije, tj. glavnina Istre, Rijeka i okolica, Cres, Lošinj, Zadar, Lastovo (cca. 3.780 km²). Također, njenim je dijelom postala i Baranja (1.147 km²), dakle prostor koji je postao jugoslavenski na već prikazani način i u kojem su Hrvati bili brojniji od Srba. S druge strane, Hrvatska je trajno izgubila veći dio (cca. 84 km²) nekadašnje ličke, glavninom Hrvatima nastanjene općine Zavalje, čiji je teritorij pripao općini Bihać, a time i BiH. Najjužniji, većinom Srbima i Crnogorcima nastanjeni dijelovi nekadašnje Dalmacije, odnosno Boka kotorska i dio primorja do Bara (674 km²) pripali su Crnoj Gori. Na koncu, istočni Srijem (4.220 km²), unutar kojeg je apsolutna većina stanovništva bila srpska, pripao je Vojvodini, a time i Srbiji.²¹

2. Razgraničenje Hrvatske i Srbije u Podunavlju

Prilikom određivanja granice između Hrvatske i Srbije nova vlast je ispravno procijenila da je riječ o pitanju koje i povijesno ima određenu težinu za hrvatsko-srpske odnose te da način njegova rješenja može imati reperkusije na njihov daljnji tijek. Stoga se potrudila ostaviti dojam da je do razgraničenja spremna doći na pravičan način. Osnovala je 19. lipnja 1945. odgovarajuću komisiju, koja je na temelju uvida u aspiracije samog naroda te u etničke i geografsko-funkcionalne karakteristike „spornih“ krajeva, među koje su spadali Baranja, sjeverozapad Bačke te dio Srijema oko Vukovara, Iloka i Šida, trebala sugerirati kuda bi bilo najbolje „povući“ granicu između dviju republika. Kako je riječ bila o složenom pitanju, koje je kao takvo produciralo različita gledišta i unutar same komisije, ona je već 1. srpnja 1945. predložila rješenje oportuno njoj nadređenim strukturama. Dakle, rješenje koje su jedino i mislile provesti te koje je u osnovi proizlazilo iz (nacionalitetom određenog) odnosa snaga između pojedinaca i grupacija unutar tih struktura. Kako bi se zadržao privid pravičnosti, predloženō (formalno privremeno i za preinake otvoreno) rješenje u

²⁰ Zlata Gvozdić-Filjak i Juraj Lončarević, *Srijemska kalvarija Hrvata* (Zagreb, 1995), 178-179, 196-198, 208.

²¹ Podaci o veličini pojedinih teritorija dobiveni su iz uvida u niz izvora te dodatnih autorovih proračuna.

minimalnoj je mjeri modificirano (referendumskim) izjašnjavanjem pojedinih srijemskih naselja za pripadnost jednoj ili drugoj republici. Nakon toga napokon je 1947. definirana granica između Hrvatske i Srbije.²²

Određivanje granica između naroda i država spada u najdelikatnija i najteže rješiva politička pitanja. S obzirom na to jasno je da bi i razgraničenje Hrvatske i Srbije, da je kojim slučajem povijesni tijek dopustio da ga provedu autentični predstavnici tih republika/država, tj. hrvatskog i srpskog naroda, bilo rješavano na daleko složeniji i neizvjesniji način od onoga na koji je riješeno 1945-47. Zapravo, najvjerojatnije bi bilo „apsolvirano“ takvim vidom djelovanja koje bi umjesto načelom pravičnosti bilo rukovođeno političko-nacionalnim egoizmom. Jugoslavenska komunistička vlast pozvala se međutim na princip pravičnosti i odredila je kriterije njegova provođenja. Sukladno tome, otvara se pitanje u kojoj je mjeri on uvažen u kontekstu Podunavlja koje je bilo predmetom tadašnjeg spora.

Početna pozicija kod pravičnog rješenja, takvog koje bi respektiralo i hrvatske i srpske pozicije, trebala se bazirati na prilagodbi sljedećim činjenicama. Naime, Srijem je do 1918. bio dijelom Hrvatske i u njen je okvir inkorporiran stoljetnim zalaganjem hrvatske politike. S druge strane, Baranja, Bačka i Banat prvenstveno su zahvaljujući srpskim naporima postali dijelom jugoslavenske države. S tim da se pri tome srpska politika „oslonila“ i na realitet nazočnosti Hrvata u dijelu tih krajeva, a time i na njihov, tada uvažavani, „samo-opredjeljujući“ potencijal. Značajno je bilo i to što je u najvećem dijelu (istočnog) Srijema prevladavao srpski živalj, što je lociran uz Srbiju te što su se na dijelove Srijema nastanjene Srbima nadovezivali srpski krajevi Bačke i Banata. Bilo je važno i što su u zapadnim dijelovima Srijema, baš kao i u Baranji te na sjeverozapadu Bačke, prevladavali Hrvati. Stoga je razgraničenje u Podunavlju zapravo trebalo predstavljati jednu vrstu trampe kojom bi oba naroda bila zadovoljna. Na koncu, tako je donekle i predstavljeno pripojenje Baranje (1.147 km²) Hrvatskoj, a istočnog Srijema (4.420 km²) Srbiji.²³ No, pri toj razmjeni hrvatska je strana „ostala“ u manjku za 3.273 km². Kako su svi „sporni“ krajevi predstavljali podjednako kvalitetno zemljište, ne može se reći da je manjak nadomješten višom kvalitetom dobivenog, baranjskog zemljišta. Opet, takva bi trampa možda i bila prihvatljiva da sa srpske strane nije ostalo krajeva koji su, prvenstveno na temelju hrvatske većine, mogli pripasti i Hrvatskoj. No njih je u Vojvodini tj. Srbiji ostalo, i to podosta.

²² Više kod: Mario Bara, „Đilasova komisija i sudbina bačkih Hrvata“, *Pro tempore - časopis studenata povijesti* 4 (2007), 51-52; Marina Štambuk-Škalić, „Hrvatska istočna granica u dokumentima 1945-1947.“, *Fontes: izvori za hrvatsku povijest* 1 (1995), 251-259.

²³ Bara, „Đilasova komisija“, 50-51, 56.

U nastavku rada pokušat ćemo utvrditi je li u samom istočnom Srijemu „preostalo“ spornih krajeva koji su 1945-47. mogli pripasti i Hrvatskoj te kakvog su bili etničkog sastava, teritorijalnog opsega i geografsko-funkcionalnog smještaja u odnosu na tu republiku. Kako bismo došli do tih pokazatelja, prezentirat ćemo etničku strukturu (dijelova) svih onih kotareva i njihovih općina (naselja) koje su oblikovale prostornost istočnog Srijema. Kao relevantni izvor informacija koristit ćemo rezultate popisa stanovništva iz 1921. Riječ je o zadnjem popisu koji je proveden dok je Srijem još uvijek pripadao kontekstu u kojem programirana hrvatska ili srpska intervencija nije utjecala na njegove etničke realitete. Doduše, Srijem je do 1918. pripadao Hrvatskoj, pa i okviru onog na što je bila svedena unutar Kraljevine SHS do teritorijalnog preustroja iz 1922. No, dotadašnje hrvatske migracije prema (istočno)srijemskom području bile su neznatne, o čemu na koncu svjedoči i udio Hrvata u istočnosrijemskoj populaciji. Također, nisu bile plod nekakve tendencije da se Srijem dodatno učini etnički hrvatskim. Zapravo, te su migracije uvelike zaostajale za srpskima, posredstvom kojih je njegov istočni dio i postao pretežito nastanjen Srbima.²⁴

U Kraljevini SHS nastaje bitno drugačija situacija. Prvenstveno se promijenila politička konfiguracija. Više nije bilo državne granice između Srbije i Srijema niti hrvatsko-ugarske granice na Dunavu. Istočni Srijem praktički postaje „perifernim“ područjem Beograda i Novog Sada. Stoga je brojnost Srba u njemu već „spontano“ rasla, tim više što se nalazio u državi unutar koje je prevladao srpski utjecaj. Međutim, brojnost je Srba u Srijemu, Bačkoj i Banatu rasla i ciljanom kolonizacijskom politikom usmjerenom na dodatnu srbizaciju tih prostora. S tim u vezi, popis iz 1931. već je u znatnoj mjeri obilježen rezultatima tendencioznih izmjena etničke strukture današnje Vojvodine. Do razgraničenja 1945-47. više se nisu provodili popisi stanovništva. No, zbile su se daljnje promjene u etničkoj strukturi istočnog Srijema. Tijekom Drugog svjetskog rata Srbi su i na tom prostoru bili izloženi pogromima i stradanjima od strane NDH. Ona je provodila i manje kolonizacije hrvatskog življa u (istočno)srijemskom kraju. S okončanjem rata hrvatski je življaj pogođen neselektivnim pogromima i stradanjima od pojedinih segmenata nove vlasti zbog (navodne) suradnje s vlastima NDH.²⁵ Ipak, najdalekosežniji utjecaj imalo je masovno povlačenje (srijemskih) Nijemaca s poraženim njemačkim snagama, protjerivanje njihovih ostataka od strane komunističke vlasti te kolonizacija pretežit srpskog življa u raseljene njemačke sredine unutar Vojvodine. Sveukupno, nakon 1921. zbio se niz političkih, čak i kriminalnih te zločinima provedenih

²⁴ O etničkoj i vjerskoj strukturi pojedinih (istočno)srijemskih kotara i naselja, posebice u kontekstu popisa iz 1910., vidjeti: Damir Matanović, „Etnička i vjerska slika Srijema 1880-1910.“, *Povijesni zbornik* 4 (2009), 189-191.

²⁵ Gvozdić-Filjak i Lončarević, *Srijemska kalvarija Hrvata*, 223-238, 279-297.

intervencija u etničku strukturu (istočnog) Srijema.²⁶ Zbog tih razloga popis iz 1921. jedini može imati kredibilitet u kontekstu razgraničenja koje je jugoslavenska vlast pokušavala dovesti u vezu s principom pravičnosti i podjednagog uvažavanja hrvatskih i srpskih pozicija.

3. Etnička struktura istočnog Srijema 1921.

Popis stanovništva iz 1921., jednako kao i onaj proveden 1931., nije registrirao podatke o etnicitetu populacije Kraljevine SHS/Jugoslavije. Umjesto toga, ispitanici su se izjašnjavali *po materinskom jeziku* te su na temelju toga „svrstavani“, sukladno izvoru kojim raspoložemo, među *Srbe ili Hrvate, Slovence, Čehoslovake, Rusine, Poljake, Ruse, Mađare, Nijemce, Arnaute, Turke, Rumunje, Talijane, Francuze, Engleze* te među *ostale i nepoznato*.²⁷ Konačni rezultat je da u popisu ipak nailazimo na konkretne etničke odrednice, mada u pojedinim slučajevima nedosljedne (*Srbi ili Hrvati, Čehoslovaci*). Te odrednice u većini slučajeva mogu prilično mjerodavno ukazivati na brojčanu zastupljenost pojedine etničke zajednice, no nemaju značaj egzaktnih pokazatelja, jer netko tko se izjasnio za određeni materinji jezik ne mora biti i pripadnikom etničke zajednice po kojoj se taj jezik naziva. Drugim riječima, navedeni popis jednostavno ne omogućuje točan, već samo približan uvid u etnicitet stanovništva Kraljevine SHS/Jugoslavije.

Da bi se do takvog, približno točnog uvida došlo u odnosu na broj Hrvata i Srba, potrebno je poslužiti se odgovarajućom kombinatorikom. Naime, popis pruža podatke o pripadnosti stanovništva *po vjeroispovijesti*, te ih razvrstava u sljedeće grupacije: *pravoslavni, rimo-katolici, grko-katolici, evangelici, muslimani, izraelićani, drugi i bez konfesije ili nepoznato*. Metoda kojom smo se mi koristili da bismo došli do broja Hrvata i Srba u istočnom Srijemu, bila je sljedeća: 1. od ukupnog broja *pravoslavnih* oduzeli smo broj *Rusa i Rumunja*, kako bismo dobili broj *Srba*; 2. od ukupnog broja *muslimana* oduzeli smo broj *Arnauta i Turaka*, kako bismo došli do broja *Bošnjaka*; 3. od ukupnog broja *Srba ili Hrvata* oduzeli smo dobivene brojeve *Srba i Bošnjaka* te na taj način dobili broj *Hrvata*.

Rezultati do kojih se došlo nisu približni samo iz prethodno navedenog razloga, tj. stoga što je i među onima koji su naveli da im je materinji jezik hrvatski/srpski zasigurno bilo osoba koje ne pripadaju bilo kojem od južnoslavenskih etniciteta. U „hrvatsko-srpskom“ slučaju postoji i dodatni problem. Po materinskom su jeziku još dvije, tada nepriznavane, etničke zajednice ukomponirane među *Srbe ili Hrvate*. Riječ je o spomenutim Bošnjacima te

²⁶ Boban, *Hrvatske granice*, 52.

²⁷ *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god.* (Sarajevo, 1932), 2-3.

Crnogorcima. I dok se za Bošnjake, budući da je riječ o muslimanima, može uz prikazanu kombinatoriku odrediti približno točan broj, za Crnogorce je takvo što nemoguće izvesti jer su pravoslavci kao i Srbi. Nadalje, postoji i nedostatak kod naznačenog načina utvrđivanja broja Bošnjaka. Kako smo već naveli, od ukupnog broja muslimana oduzimali smo sve one koji su svrstani među *Arnaute*. Albanci s prostora Jugoslavije uistinu su golemom većinom muslimani, ali među njima ima i katolika, što u određenoj mjeri umanjuje vrijednost prikazane metode. Međutim, koliko god dostupnim podacima kao i onima do kojih smo došli manjkalo egzaktnosti, oni ipak omogućuju stjecanje dovoljno kvalitetnog uvida u etnicitet prostora o kojemu je riječ.

S obzirom na to da je popis stanovništva iz 1921. proveden prije upravne podjele Kraljevine SHS na oblasti, Srijem je sagledavan u kontekstu iste cjeline kao i ostatak Hrvatske te sukladno dotadašnjem administrativnom ustroju. Po njemu je bio uklopljen u Županiju Srijem, koja je uključivala kotareve Ilok, Irig, Mitrovica, Ruma, Stara Pazova, Šid, Vinkovci, Vukovar, Zemun i Županja. Pored toga, uključivala je i gradove koji su predstavljali posebne administrativne, a time i popisne jedinice. Riječ je bila o Mitrovici, Petrovaradinu, Srijemskim Karlovcima, Vinkovcima, Vukovaru i Zemunu. Kotarevi su se sastojali od općina koje su najčešće obuhvaćale jedno naselje, a rjeđe dva ili više njih.

Kako dijelom naše analize neće biti zapadni Srijem, ovdje ćemo izostaviti razmatranje etničkog sastava kotareva Vinkovci, Vukovar i Županja, kao i gradova Vinkovaca i Vukovara. Naselja kotara Šid i Ilok koja su 1946. pripala Hrvatskoj te samim tim zapadnom Srijemu ovdje promatramo u okviru tadašnjih kotareva, no izdvojeno od naselja koja su pripala Srbiji. Linija razgraničenja iz 1946. u osnovi je pratila granice ovdje navedenih općina i naselja. Izuzetak je bila općina Šarengrad, iz koje je izdvojeno većinski srpsko selo Molovin te dodijeljeno Srbiji. Kako nemamo podatke o stanovništvu tog naselja u kontekstu popisa iz 1921., ovdje prikazani podaci u vezi s istočnim Srijemom trebali bi biti uvećani za podatke koji se odnose na to mjesto. U svakom slučaju, pridodavanjem podataka koji se odnose na Molovin tek bi se u neznatnoj mjeri izmijenili prezentirani pokazatelji.

U niže istaknutim tablicama nalaze se odgovarajući podaci za svaki od istočno-srijemskih kotareva. Podaci za gradove prezentirani su u zaključnoj tablici koja uključuje i zbirne podatke za sve kotareve (bez naselja koja su pripala Hrvatskoj). U tablicama su za svaku općinu ili naselje pojedinog kotara, kao i za sam kotar, navedeni brojevi i postotni podaci o zastupljenosti Hrvata (H), Srba (S), Nijemaca (NJ), Mađara (M), Slovenaca (SL), Čehoslovaka (ČS), Rusina (R), te za grupu „ostali i nepoznato“ (O). S obzirom na to da su zbog ograničenosti prostora te zbog preglednosti iskazani postoci svedeni na cijele brojeve, njihova je stvarna vrijednost nešto viša ili niža. Dijelom rada su i zemljovid u Prilogu. Prvi od njih pruža uvid u geografski smještaj istočnosrijemskih općina, a ostali govore o udjelu pojedinih etničkih grupa unutar njih.

1. KOTAR ILOK																
1.1. KOTAR ILOK – DIO KOJI JE PRIPAO SRBIJI																
OPĆINA	H	%	S	%	NJ	%	M	%	SL	%	ČS	%	R	%	O	%
1 BANOŠTOR	1095	36	765	70	277	25	5	10	10	1	1				1	
2 BEOČIN	2946	178	1362	46	551	19	651	22	67	2	106	4	1		30	1
3 BINGULA	1707	48	737	43	170	10	195	11			551	32			6	
4 ČEREVIĆ	2115	313	1473	70	166	8	54	3	47	2	56	3			6	
5 ERDEVİK	5255	294	1433	27	1468	28	624	12	4		1293	25			139	3
6 NEŠTIN	2412	340	1675	69	28	1	99	4	7		261	11	2			
7 SOT	1956	607	680	35	119	6	334	17	17	1	89	5	18	1	92	5
8 SUSEK	3501	31	2811	80	26	1	25	1	47	1	536	15			25	1
UKUPNO	20987	1847	10936	52	2805	13	1987	10	199	1	2893	14	21		299	1
1.2. KOTAR ILOK – DIO KOJI JE PRIPAO HRVATSKOJ																
ILOK	H	%	S	%	NJ	%	M	%	SL	%	ČS	%	R	%	O	%
I ILOK	5475	3056	532	10	542	10	259	5	11		1040	19	3		32	1
Mh MOHOVO	479	5	462	96	5	1	5	1	2			0				
Š ŠARENGRAD	1392	1113	80	225	16	33	2	12	1	3	1				5	
UKUPNO	7346	4174	1219	17	580	8	276	4	16		1041	14	3		37	

IZVOR: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god. (Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija - Opšta državna statistika, 1932).

2. KOTAR IRIG																	
	OPĆINA	H	%	S	%	NJ	%	M	%	SL	%	ČS	%	R	%	O	%
1	BEŠENOVO	1572	9	1548	98	10	1	1								4	
2	IRIG	5308	321	3857	73	313	6	668	13	2		17				130	2
3	JAZAK	2091	7	2076	99	3		2	0							3	
4	KAMENICA	2680	1028	1320	49	94	4	165	6	15	1	20	1			38	1
5	KRUŠEDOL	949	2	944	99		0	2								1	
6	LEDINCI	1551	14	1496	96	17	1	20	1	1						3	
7	MARADIK	2597	452	937	36	117	5	1040	40	18	1	7				26	1
8	NERADIN	2100	21	1605	76	16	1	452	22			2				4	
9	PAVLOVCI	685	4	675	99	6	1		0								
10	PRNJAVOR K.	555	2	494	89	19	3	38	7							2	
11	RAKOVAC	707	44	625	88	28	4	8	1	2							
12	RIVICA	965	6	921	95	32	3	5	1	1							
13	VRDNIK	2664	181	1566	59	243	9	300	11	328	12	28	1	1		17	1
	UKUPNO	24424	2091	18064	74	898	4	2701	11	367	2	74		1		228	1

IZVOR: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god. (Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija - Opšta državna statistika, 1932).

3. KOTAR MITROVICA																	
	OPĆINA	H	%	S	%	NJ	%	M	%	SL	%	ČS	%	R	%	O	%
1	BOSUT	1894	12	1652	87	4		5		2		1				2	
2	ČALMA	1730	4	872	50	674	39	81	5			25	1			3	
3	GRGUREVCI	2025	1	1653	82	333	16	1				13	1			6	
4	GRK	2500	5	2210	88	29	1	5		88	4	46	2			3	
5	DIVOŠ	2311	8	1928	83	10		42	2	78	3	43	2			22	1
6	JARAK	1344	2	1201	89	33	2	70	5	4						13	1
7	KUZMIN	3670	1	3380	92	196	5	29	1	3		3				9	
8	LAČARAK	4566	6	3437	75	558	12	240	5			12		4		25	1
9	LEŽIMIR	1832	1	1764	96	8		37	2			1				3	
10	MANDELOS	1591	4	1410	89	73	5	42	3							1	
11	MARTINCI	4317	68	4124	96	45	1	66	2	6		4				4	
12	ŠAŠINCI	2225	9	2207	99			8								1	
13	ŠULJAM	1088	19	1063	98	4		2									
	UKUPNO	31093	1172	4	26901	87	1967	6	628	2	181	1	148		4	92	

IZVOR: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god. (Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija - Opšta državna statistika, 1932).

4. KOTAR RUMA																	
	OPĆINA	H	%	S	%	NJ	%	M	%	SL	%	ČS	%	R	%	O	%
1	BRESTAČ	1357	7	1337	99	1		1								11	1
2	BUĐANOVC	3293	4	3282	100	1		4				1				1	
3	DOBRINCI	2016	11	1918	95	67	3	14	1			1				5	
4	D. PETROVCI	985	5	852	86	5	1	123	12								
5	D. TOVARNIK	1047	14	954	91	77	7	1				1					
6	GRABOVCI	2293	6	1878	82	396	17	12	1							1	
7	HRTKOVC	2764	1171	44	2	777	28	754	27	1		13				4	
8	INĐIJA	7687	187	2	961	13	5486	71	928	12	16	45	1	1		63	1
9	KLENAK	1585	14	1386	87	180	11									5	
10	KRALJEVCI	1790	38	2	1575	88	49	3	127	7						1	
11	NIKINCI	2216	667	30	45	2	578	26	924	42		2					
12	OGAR	1205	4	0	1100	91	81	7	14	1	6						
13	PEĆINCI	1425	31	2	1392	98	2										
14	PLATIČEVO	1984	657	33	947	48	25	1	341	17	1	1				12	1
15	POPINCI	1531	18	1	1493	98	1	16	1							3	
16	PRHOVO	1044			1028	98	5									11	1
17	PUTINCI	2216			400	18	1362	61	398	18	4	7				45	2
18	RUMA	12463	1423	11	3486	28	6993	56	434	3	46	36		2		43	
19	STEJANOVCI	1133			1078	95		53	5							2	
20	SUBOTIŠTE	1113	13	1	1035	93	10	1	31	3	14	1				10	1
21	V. RADINCI	991	43	4	807	81	35	4	96	10	6	1	1			3	
22	VOGANJ	1012	7	1	819	81	97	10	76	8		2				11	1
	UKUPNO	53150	4320	8	27817	52	16228	31	4347	8	94	110		3		231	

IZVOR: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god. (Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija - Opšta državna statistika, 1932).

5. KOTAR STARA PAZOVA																	
	OPĆINA	H	%	S	%	NJ	%	M	%	SL	%	ČS	%	R	%	O	%
1	BELEGIŠ	2668	43	2	2615	98	3	3						3		1	
2	BEŠKA	3912	45	1	1377	35	2142	263	7	8	15					62	2
3	BUKOVAC	1309	120	9	1064	81	93	23	2	2	6					1	
4	ČORTANOVCI	1180	45	4	1006	85	46	52	4	1	14					16	1
5	GOLUBINCI	4717	1847	39	2769	59	85	13		3							
6	KRČEDIN	3533	38	1	2260	64	990	72	2	3	165		5			5	
7	N. PAZOVA	4488	28	1	43	1	4353	97	4		28		1			32	1
8	N. BANOVCI	1261	474	38	26	2	748	59			3					10	1
9	N. KARLOVCI	3519	59	2	3358	95	54	2			18		1			30	1
10	N. SLANKAM.	4388	2525	58	845	19	741	17	6	1	250		6			20	
11	SRIJ. MIHALJ.	1233			1226	99			3							4	
12	S. PAZOVA	7751	83	1	1380	18	372	5	30	1	5752		74	3		130	2
13	S. BANOVCI	2062			1895	92	19	4			3					141	7
14	S. SLANKAM.	1019	509	50	454	45	42	9	1		5						
15	SURDUK	1994	16	1	1960	98	14				2					2	
16	VOJKA	4160	6		3890	94	249	6	2		7					6	
	UKUPNO	49194	5838	12	26168	53	9951	20	484	1	19		6268	13	5	461	1

IZVOR: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god. (Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija - Opšta državna statistika, 1932).

6. KOTAR ŠID																
6.1. KOTAR ŠID – DIO KOJI JE PRIPAO SRBIJI																
OPĆINA	H	%	S	%	NJ	%	M	%	SL	%	ČS	%	R	%	O	%
1 ADAŠEVCI	2574	6	2378	92	8		5				9				7	
2 BAČINCI	1720	2	990	58	5		5				27	2	650	38	17	1
3 BATROVCI	894	34	533	60	4		3		3		20	2			24	3
4 BERKASOVO	2109	9	1088	52	8		36	2	2		19	1	766	36	4	
5 GIBARAC	952	90	47	5	20	2	15	2					11	1	3	
6 ILINCI	1487	25	1440	97	15	1	5		1						1	
7 JAMENA	1907	368	19	1491	78	16	3		1		3		23	1	2	
8 KUKUJEVCI	2287	1940	85	25	1	285	12	26	1		4				7	
9 M. VAŠICA	2255	520	23	1563	69	13	2		9		123	5	16	1	9	
10 MOROVIĆ	2099	849	40	966	46	202	10	41	2	1	24	1	13	1	3	
11 ŠID	5288	634	12	2861	54	155	3	101	2	5	501	9	950	18	81	2
UKUPNO	23572	5878	25	13382	57	731	3	242	1	22	730	3	2429	10	158	1
6.2. KOTAR ŠID – DIO KOJI JE PRIPAO HRVATSKOJ																
Bp	L	S	B	T	UKUPNO											
BAPSKA	1784	1252	70	46	3	357	20	28	2	4	95	5			2	
LIPOVAC	1299	1122	86	46	4	113	9	4		6	8	1				
STROŠINCI	958	847	88	42	4	52	5	5	1		5	1			7	1
ŠID. BANOV.	1079	15	1	306	28	739	68	10	1		8	1	1			
TOVARNIK	2428	1264	52	528	22	467	19	49	2	1	1		1		117	5
UKUPNO	7548	4500	60	968	13	1728	23	96	1	11	117	1	2		126	2

IZVOR: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god. (Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija - Opšta državna statistika, 1932).

7. KOTAR ZEMUN																	
	OPĆINA	H	%	S	%	NJ	%	M	%	SL	%	ČS	%	R	%	O	%
1	AŠANJA	1393		1010	73	116	8					227	16			40	3
2	BATAJNICA	2486	53	2394	96	29	1	5		1						4	
3	BEČMEN	856		345	40	446	52	17	2			5	1			43	5
4	BEŽANIJA	2009	43	1327	66	572	28	34	2	2		4		1		26	1
5	BOLJEVI	2179	24	1094	50	9				3		1049	48				
6	DEČ	1680	37	1477	88	115	7	35	2			13	1			3	
7	DOBANOVI	3035	29	2094	69	502	17	44	1			358	12			8	
8	JAKOVO	1815		1615	89	34	2	102	6			6				58	3
9	KARLOVČIĆ	1676	4	1662	99	1		4								5	
10	KRNJEŠEVCI	952	6	942	99	3										1	
11	KUPINOVO	1988	26	1827	92	42	2	19	1			67	3			7	
12	OBREŽ	1395		1001	72	378	27	7	1							9	1
13	PETROVČIĆ	868	15	853	98												
14	PROGAR	1260	16	1119	89	57	5	37	3	2		3				26	2
15	SURČIN	3060	517	1624	53	868	28	1		3		2				45	1
16	ŠIMANOVI	2052		1939	94			46	2	22	1	1				44	2
17	UGRINOVI	1893	12	1855	98	18	1			5		3					
	UKUPNO	30597	782	24178	79	3190	10	351	1	38		1738	6	1		319	1

IZVOR: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god. (Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija - Opšta državna statistika, 1932).

8. ISTOČNI SRIJEM																	
GRAD		H	%	S	%	NJ	%	M	%	SL	%	ČS	%	R	%	O	%
1	MITROVICA	11843	33	4942	42	1664	14	554	5	69	1	276	2	133	1	272	2
2	PETROVARADIN	5115	59	976	19	478	9	266	5	63	1	101	2	1		211	4
3	SRIJ. KARLOVCI	5907	35	3252	55	211	4	224	4	15		43	1	2		64	1
4	ZEMUN	18528	17	6899	37	6631	36	451	2	260	1	277	1	3		780	4
	KOTAR																
1	ILOK (dio)	20987	9	10936	52	2805	13	1987	9	199	1	2893	14	21		299	1
2	IRIG	24424	9	18064	74	898	4	2701	11	367	2	74	0	1		228	1
3	MITROVICA	31093	4	26901	87	1967	6	628	2	181	1	148	0	4		92	
4	RUMA	53150	8	27817	52	16228	31	4347	8	94		110	0	3		231	
5	ST. PAZOVA	49194	12	26168	53	9951	20	484	1	19		6268	13	5		461	1
6	ŠID (dio)	23572	25	13382	57	731	3	242	1	22		730	3	2429	10	158	1
7	ZEMUN	30597	3	24178	79	3190	10	351	1	38		1738	6	1		319	1
	UKUPNO	274410	12	163515	60	44754	16	12235	4	1327		12658	5	2603	1	3115	1

IZVOR: Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. januara 1921. god. (Sarajevo: Kraljevina Jugoslavija - Opšta državna statistika, 1932).

Zaključno razmatranje

Kako se iz priloženog vidi, u istočnom su Srijemu Srbi predstavljali apsolutnu većinu, tj. oko 60 % stanovništva, s tim da su bili najsnažnije koncentrirani u njegovom središnjem i južnom dijelu. Hrvata je bilo tek nekih 12 % od ukupne populacije i uglavnom su obitavali u međusobno udaljenim naseljima. Predstavljali su relativnu ili apsolutnu većinu samo u šest mjesta, odnosno u Gubarcu (90 %), Kukujevcima (85), Petrovaradinu (59), Novom Slankamenu (58), Starom Slankamenu (50) i Hrtkovcima (42). Znatnije su bili zastupljeni u Moroviću (40), Golubincima (39), Srijemskoj Kamenici (38), Novim Banovcima (38), Srijemskim Karlovcima (35), Batrovcima (34), Srijemskoj Mitrovici (33), Platičevu (33), Sotu (31), Nikincima (30) i Maloj Vašici (23). Između desetine i petine stanovništva bilo ih je u Jameni (19), Maradiku (17), Surčinu (17), Zemunu (17), Čereviću (15), Neštinu (14), Bosutu (12), Šidu (12) i Rumi (11). Sveukupno, po svom udjelu u ukupnoj populaciji istočnog Srijema te po „raštrkanom“ obliku svoje naseljenosti, Hrvati su bili u bitno nepovoljnijoj poziciji u odnosu na Srbe.

U istočnom su Srijemu u značajnoj mjeri živjeli i pripadnici naroda koji su Hrvatima kulturno bitno bliži nego Srbima, dakle narodā zapadnoeuropskog kulturnog kruga, esencijalno obilježenog pripadnošću katolicizmu ili protestantizmu. S obzirom na to, kod razgraničenja između Hrvatske i Srbije, pripadnike tih naroda bilo je primjereno promatrati posebno, ali kao dio hrvatske „kvote“. No, ukoliko se na Hrvate i pripadnike tih naroda, a riječ je o Nijemcima, Mađarima, Slovacima, grkokatoličkim Rusinima i Slovencima, gleda kao na jednu skupinu, ona je opet u manjini prema Srbima i uglavnom je disperzirana među njima. U najzapadnijem dijelu istočnog Srijema, kraju koji graniči s Hrvatskom, situacija je ipak bila drugačija te je valja podrobnije razmotriti.

Konkretno, u dijelu kotara Šid koji je pripao Srbiji živjelo je 1921. godine 25 % Hrvata, 3 % Nijemaca, 1 % Mađara, 3 % Slovaka, 10 % Rusina i 57 % Srba. Tom su kraju gravitirala i tri sela nekadašnjeg kotara Ilok koja su također pripala Srbiji, Bingula, Erdevik i Sot. U njima je bilo 11 % Hrvata, 20 % Nijemaca, 13 % Mađara, 22 % Slovaka te 32 % Srba. Ukupno, unutar cjeline koju je oblikovao Srbiji pripojeni dio kotara Šid sa spomenutim iločkim selima, živjelo je 21,% Hrvata, 8,% Nijemaca, 4,% Mađara, 8,% Slovaka, 8,% Rusina te 50,% Srba. Ako se uzme u obzir da je taj prostor nekoć bio dijelom Hrvatske, da je na njemu Hrvata i pripadnika njima bližih naroda bilo podjednako kao i Srba, da je kompenzacija Baranjom tek u manjoj mjeri „pokrivala“ za Hrvatsku izgubljene dijelove Srijema, može se reći da je navedena cjelina od nekih 635 km² mogla pripasti Hrvatskoj. Za takvo rješenje postojalo je i dodatno opravdanje. Naime, prilikom utvrđivanja granice valjalo se rukovoditi i principom funkcionalnosti. Dio naselja kotareva Šid i Ilok tada „dodijeljenih“ Hrvatskoj funkcionalno se bez većih problema mogao (pre)orijentirati ka Vinkovcima i

Vukovaru. Riječ je o Ilači, Lipovcu, Šidskim Banovcima i Mohovu. No, drugi dio naselja, tj. Bapska, Tovarnik, Strošinci, Šaregrad i Ilok, predstavljao je s dijelovima kotara Šid pripojenim Srbiji te s tri spomenuta, jugoistočna naselja kotara Ilok jedinstvenu prostorno-funkcionalnu cjelinu, unutar koje je 1921. obitavalo 32,% Hrvata, 9,% Nijemaca, 4,% Mađara, 9,% Slovaka, 6,% Rusina i 40,% Srba. Dakle, već sa etničkog i funkcionalnog aspekta postojale su pretpostavke koje su išle na ruku uklapanju naznačene teritorijalne cjeline u sastav Hrvatske. Na koncu, prilikom određivanja granica Banovine Hrvatske (1939-1941), provedenog od znatno autentičnijih predstavnika hrvatske i srpske strane, taj dio istočnog Srijema nije bez razloga dodijeljen Hrvatskoj.

Međutim, da je navedeni, najzapadniji dio istočnog Srijema i pripao Hrvatskoj, time ne bi bio nadiđen disbalans u teritorijalnoj „razmjeni“ između Hrvatske i Srbije. Hrvatska bi umjesto 4.420 km² ostala bez 3.785 km² (istočnog) Srijema. Odbije li se od tog iznosa 1.147 km², koliko zauzima Baranja, Hrvatska bi i nadalje bila u „manjku“ za 2.638 km². Budući da je razgraničenje u Podunavlju provođeno uz naznaku podjednagog uvažavanja interesa hrvatske i srpske strane, bilo bi očekivano da je taj manjak „nadoknađen“ u sjeverozapadnoj Bačkoj. Jer, koliko god je Srbima bio značajan istočni Srijem, toliko je i Hrvatima bio važan taj dio današnje Vojvodine. U tamošnja tri kotara, Apatinu, Somboru i Odažacima, te u gradovima Somboru i Subotici živjelo je 1921. ukupno 281.105 stanovnika, od čega 81.123 ili 29 % Hrvata, 36.530 ili 13 % Srba, 86.171 ili 31 % Nijemaca, 65.604 ili 23 % Mađara, 8.079 ili 3 % Slovaka te 3.598 ili 1 % ostalih.²⁸ S tim da se iz kotara Odžaci i Sombor moglo isključiti sve one krajeve za koje bi, prvenstveno na temelju srpske većine, bilo „prirodnije“ da pripadnu Srbiji. Uklapanje sjeverozapadne Bačke u Hrvatsku ne bi ničim ugrožavalo srpsku kompaktnost i homogenost u ostatku današnje Vojvodine. Ujedno, prostranost te cjeline, njena povezanost s Baranjom i istočnom Slavonijom, osigurala bi joj dovoljnu razinu funkcionalnosti. Zasigurno višu od one koju ima npr. Dubrovnik, stiješnjen između mora i BiH. Doduše, stjecanjem sjeverozapadne Bačke prostorni bi okvir Hrvatske bio dodatno „razvučen“. No, s obzirom na općenitu teritorijalnu „nezgrapnost“ Hrvatske te na činjenicu da u upravnom smislu uspješno funkcionira, riječ bi bila o zanemarivom „problemu“.

Razgraničenje koje je 1946. provedeno između Hrvatske i Srbije u Podunavlju imalo je dalekosežan značaj. Njime su faktički utvrđene danas važeće državne granice između dviju republika. Kao takve, one su praktički nepromjenjive. U međuvremenu su se zbile i važne demografske i etničke promjene nakon kojih je u srpsku korist u bitnome izmijenjen karakter najzapadnijeg

²⁸ Definitivni rezultati popisa stanovništva, 356-357, 360-363.

dijela istočnog Srijema i sjeverozapadne Bačke.²⁹ Stoga bi bilo kakve hrvatske kalkulacije s tim prostorima danas bile promašene i besmislene. No, 1945-47. nije bilo tako. Štoviše, da su uistinu uvažavani principi po kojima se trebalo provesti razgraničenje, teško bi se osporilo argumentaciju u prilog ukla-panju najzapadnijeg dijela istočnog Srijema i sjeverozapadne Bačke u okvir Hrvatske.

²⁹ O etničkim promjenama u Srijemu nakon Drugog svjetskog te posebice tijekom Domo-vinskog rata (1991-95.), za čijeg trajanja istočnosrijemski Hrvati masovno iseljavaju zbog političkih pritisaka te pod prisilom, vidjeti više kod: Dražen Živić, „Etničke promjene u Srijemu u drugoj polovici 20. stoljeća“, u: *Zbornik radova: „Identitet Srijema u prošlosti i sadašnjosti“*, ur. Sandra Cvikić i Krešimir Bušić (Nijemci, 2008), 258-273.

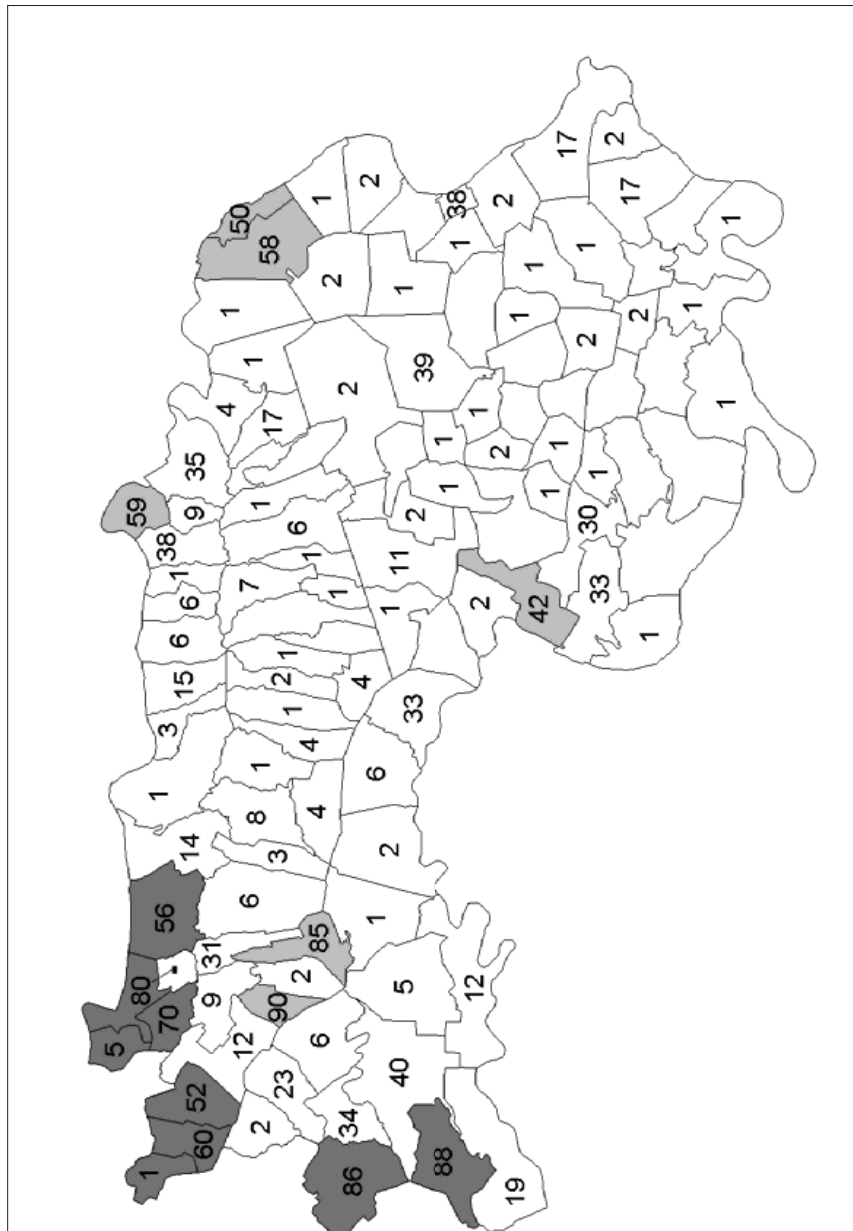
PRILOG

Karta br. 1: Kotari i općine (naselja) istočnog Srijema 1921.³⁰

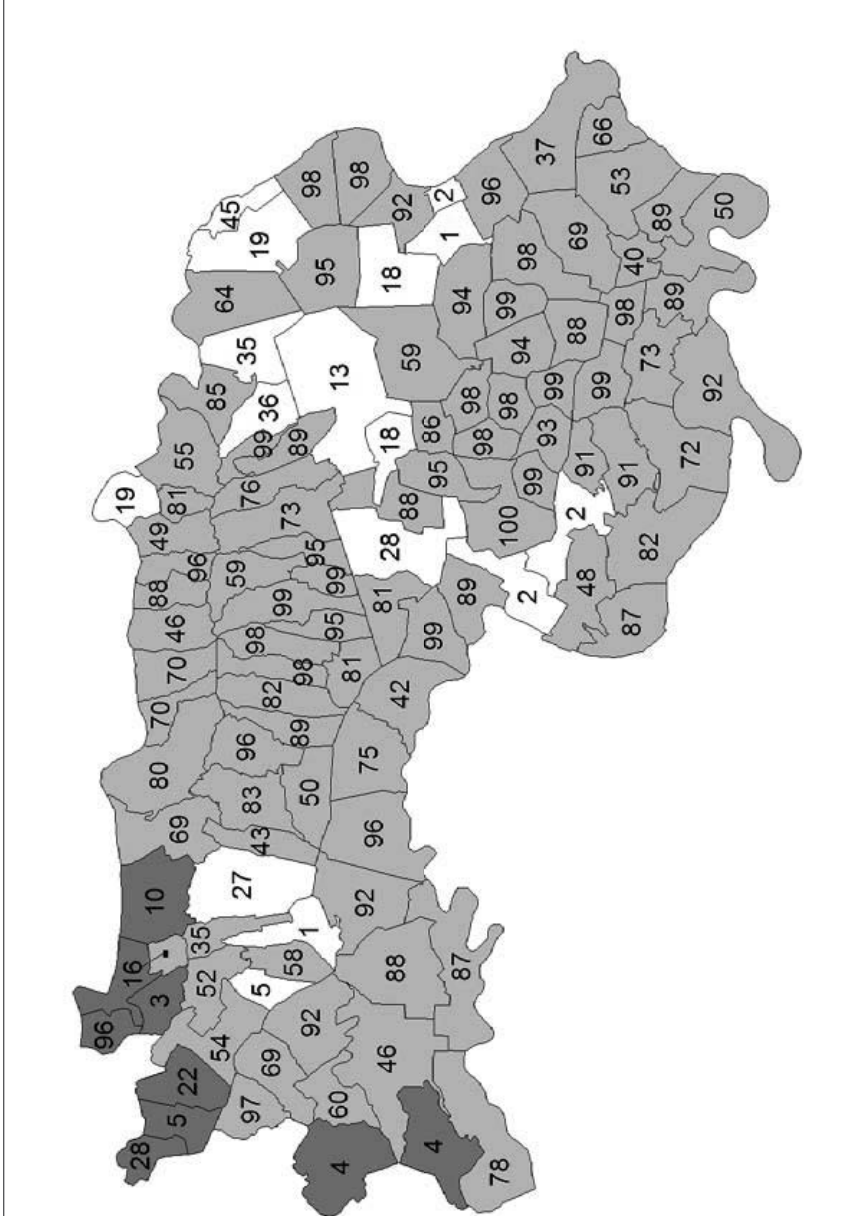
³⁰ Zemljovide izradio dr. sc. Saša Mrduljaš. Prostornost istočnog Srijema i njegovih naselja određena je prema kartama Lazara Ilića dostupnim na internetskoj stranici *Demografija Vojvodine (Popisi stanovništva – 1910., 1931., 1948.)*, <https://sr.wikipedia.org/>. Podaci o lociranosti naselja provjereni su posredstvom: Ivan Bertić (ur.), *Veliki geografski atlas Jugoslavije* (Zagreb, 1987) te <https://www.google.hr/maps/>. Teritorijalni opseg istočnosrijemskih općina/naselja prezentiran je s ciljem stjecanja preglednijeg uvida. Stoga ima informativni, a ne egzaktni karakter.

Gradovi: (SK) Srijemski Karlovci, (SM) Srijemska Mitrovica, (P) Petrovaradin, (Z) Zemun. **Kotarevi: Ilok:** (1il) Banoštor, (2il) Beočin, (3il) Bingula, (4il) Čerević, (5il) Erdevik, (6il) Neštin, (7il) Sot, (8il) Susek. Upravne općine kotara Ilok koje su 1945. ostale dijelom Hrvatske: (IL) Ilok, (Mh) Mohovo, (Š) Šaregrad. Iz upravne općine Šaregrad odijeljeno je naselje Moločin (M) sa srpskom etničkom većinom i pripojeno Vojvodini, tj. Srbiji; **Irig:** (1i) Bešenovo, (2i) Irig, (3i) Jazak, (4i) Kamenica, (5i) Krušedol, (6i) Ledinci, (7i) Maradik, (8i) Neradin, (9i) Pavlovci, (10i) Prnjavor Krušedol, (11i) Rakovac, (12i) Rivica, (13i) Vrdnik; **Mitrovica:** (1m) Bosut, (2m) Čalma, (3m) Grgurevci, (4m) Grk, (5m) Divoš, (6m) Jarak, (7m) Kuzmin, (8m) Lačarak, (9m) Ležimir, (10m) Mandelos, (11m) Martinci, (12m) Šašinci, (13m) Šuljam; **Ruma:** (1r) Brestač, (2r) Buđanovci, (3r) Dobrinci, (4r) Donji Petrovci, (5r) Donji Tovarnik, (6r) Grabovci, (7r) Hrtkovci, (8r) Inđija, (9r) Klenak, (10r) Kraljevci, (11r) Nikinci, (12r) Ogar, (13r) Pećinci, (14r) Platičevo, (15r) Popinci, (16r) Prhovo, (17r) Putinci, (18r) Ruma, (19r) Stejanovci, (20r) Subotište, (21r) Veliki Radinci, (22r) Voganj; **Stara Pazova:** (1p) Belegiš, (2p) Beška, (3p) Bukovac, (4p) Čortanovci, (5p) Golubinci, (6p) Krčedin, (7p) Nova Pazova, (8p) Novi Banovci, (9p) Novi Karlovci, (10p) Novi Slankamen, (11p) Srijemski Mihaljevci, (12p) Stara Pazova, (13p) Stari Banovci, (14p) Stari Slankamen, (15p) Surduk, (16p) Vojka; **Šid:** (1š) Adaševci, (2š) Bačinci, (3š) Batrovci, (4š) Berkasovo, (5š) Gibarac, (6š) Ilinci, (7š) Jamena, (8š) Kukujevci, (9š) Mala Vašica, (10š) Morović, (11š) Šid. Upravne općine kotara Šid koje su 1945. ostale dijelom Hrvatske: (Bp) Bapska, (I) Ilača, (L) Lipovac, (S) Strošinci, (B) Šidski Banovci, (T) Tovarnik; **Zemun:** (1z) Ašanja, (2z) Batajnica, (3z) Bečmen, (4z) Bežanija, (5z) Boljevci, (6z) Deč, (7z) Dobanovci, (8z) Jakovo, (9z) Karlovčić, (10z) Krnješevci, (11z) Kupinovo, (12z) Obrež, (13z) Petrovčić, (14z) Progar, (15z) Surčin, (16z) Šimanovci, (17z) Ugrinovci.

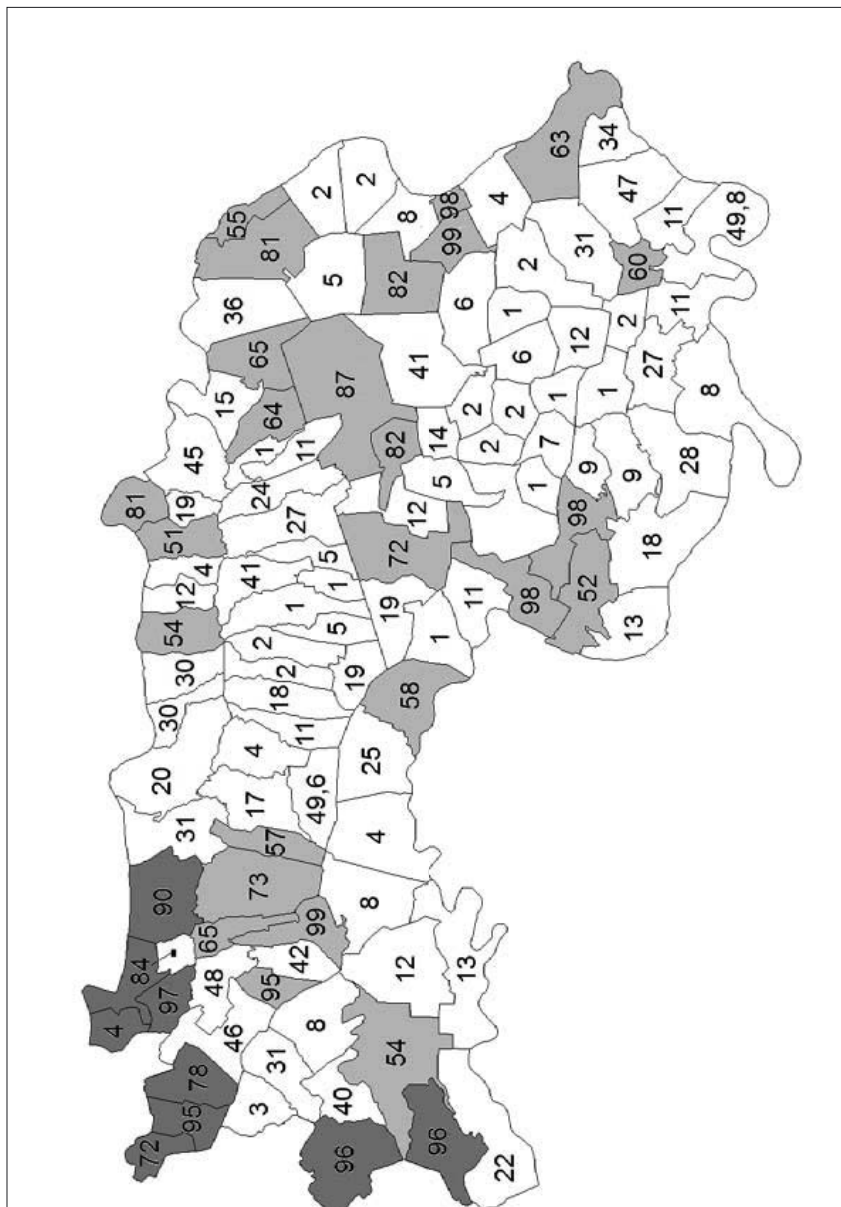
Karta br. 2: Udio Hrvata po općinama (naseljima) istočnog Srijema 1921.

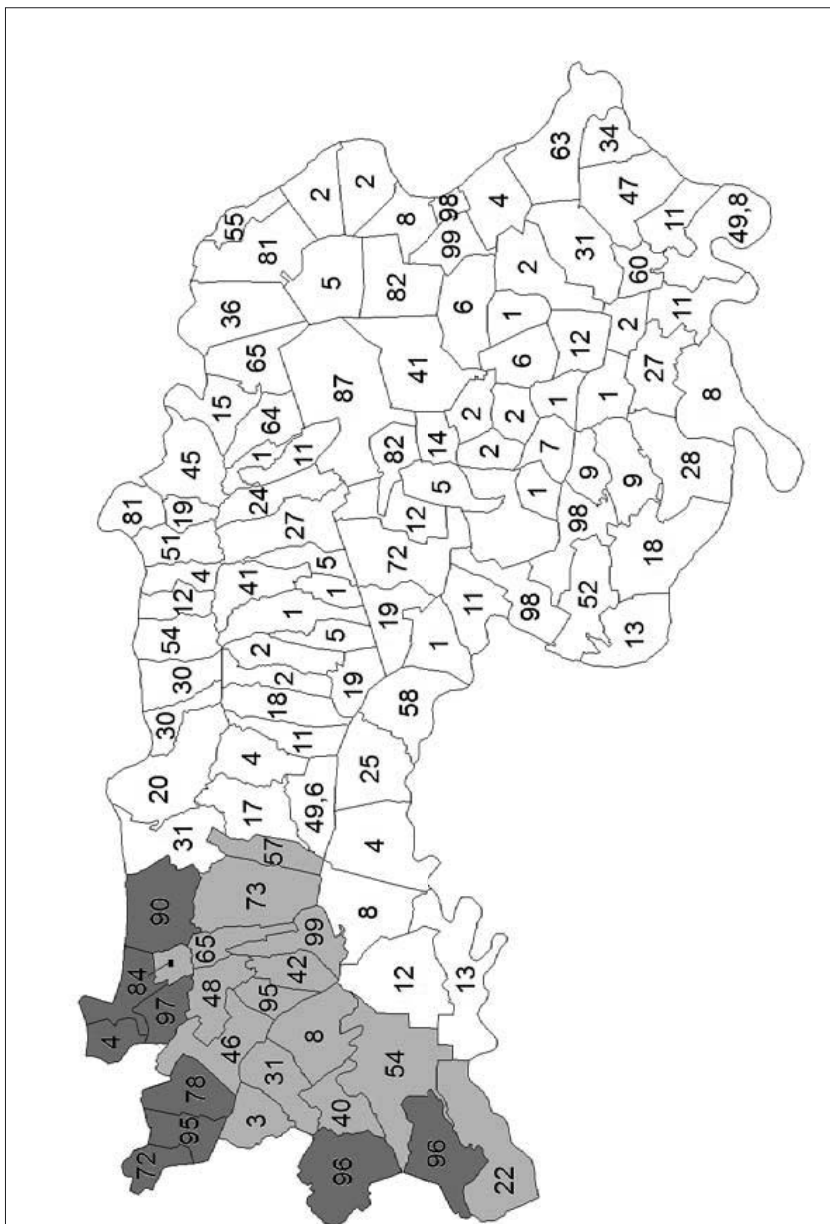
Karta br. 3: Udio Srba po općinama (naseljima) istočnog Srijema 1921.

Karta br. 5: Zajednički udio Hrvata, Nijemaca, Mađara, Slovenaca, Slovaka i Rusina po općinama (naseljima) istočnog Srijema 1921.

Karta br. 6: Dio istočnog Srijema (svijetlosivo) koji je na temelju etničkih i funkcionalnih značajki mogao pripasti Hrvatskoj 1945-47.

Summary

THE ETHNIC COMPOSITION OF EASTERN SYRMIA (1921) AND THE DEMARCATION OF CROATIA AND SERBIA (1945-1947)

Up until the establishment of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in 1918 the whole of Syrmia belonged to Croatia (the “Kingdom of Croatia, Slavonia and Dalmatia”). In the newly established state, in accordance with its unitary organisation, all the historical political-territorial creations were soon disbanded and Syrmia became a part of then administrative units, i.e. districts, and subsequently of the Banovina. When the state was reorganised in 1939 and when the Banovina of Croatia was formed, a great part of Syrmia became a part of it. However, the final determination of Syrmia’s affiliation took place immediately upon the end of World War II after the borders of the republics were determined within the new, socialist Yugoslavia. The government of the time tried to present its approach to the demarcation of Croatia and Serbia as an approach based on justice and equal respect for Croatian and Serbian positions; an approach that among other things had to respect the ethnic composition of the “disputed” areas. This paper analyses the ethnic composition of settlements of eastern Syrmia, i.e. the part of eastern Syrmia belonging to Vojvodina and thereby to Serbia. The analysis was conducted on the basis of census data from 1921. This was a census conducted before the tendentious political changes of the ethnic composition of Syrmia which started soon after it had been conducted. On the basis of the acquired insight, it was determined to what extent the new government complied with the proclaimed principles while determining the affiliation of eastern Syrmia or its specific parts.

Keywords: Eastern Syrmia, Croatia, Serbia, Yugoslavia, ethnic composition, demarcation

(Translated by Mica Orban Kljajić)

Kontakt autora:

Dr. sc. Saša Mrduljaš, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Split, Poljana kraljice Jelene 1/1, 21000 Split
e-mail: Sasa.Mrduljas@pilar.hr